

ЗА РЕЛИГИОЗНИЯ СОЦИАЛИЗЪМ В КОНТЕКСТА НА ХРИСТИЯНСТВОТО

Станул Грозев

Софийски университет "Св. Климент Охридски", Философски факултет, 1504,
гр. София, България

Национална програма "Млади учени и постдокторанти", тема на проекта:
"Европейски модели на етико-религиозен социализъм и имат ли те почва у нас?"
e-mail: grozev.stanul@abv.bg

Абстракт

Настоящият доклад разглежда религиозния социализъм в контекста на християнската религия. През призмата на произведения на Фр. Енгелс, посветени на ранното християнство, са открити и анализирани основни сходства между социализъм и християнство. Акцентирано е върху Енгелсовото твърдение, че в условия на материална и морална нищета, единствено чрез религията, само в религиозна форма, са възможни спасението и обединението на хората. Специално внимание е отделено на схващането за религията и за социализма на П. Тилих, който счита, че социализмът, за да достигне своето пълно развитие, има нужда от религиозната субстанция, има нужда от обединение с религията. Чрез съпоставяне мненията на Енгелс и Тилих за религията и социализма, става ясно, че християнството притежава характеристиките на универсална световна религия, но въпреки това, нито една религия не трябва да бъде пренебрегвана заради другите, нито да бъде толерирана и да получава предимства. Пътят на религиозния социализъм не е надмощие, принизяване или смесване на различните религии, а обръщане към дълбините на религиозното, към религиозната субстанция у всеки един човек.

Ключови думи: *религиозен социализъм; християнство; религия; Фридрих Енгелс; Паул Тилих*

Abstract

The paper deals with the notion of religious socialism in the context of Christianity. The basic similarities between socialism and Christianity are outlined and analyzed through the prism of the works of Friedrich Engels, dedicated to early Christianity. Attention is drawn upon Engels's claim, that in conditions of material and moral paucity, it is only through the form of religious expression, that men can find salvation and unity. Furthermore, special emphasis is put upon the views on religion and socialism of Paul Tillich, who reaches the conclusion, that socialism in order to attain its full development, needs to reclaim its religious substance and needs to ally itself with religion. Comparing the views on religion and socialism of Engels and Tillich, it becomes clear, that Christianity inherently possesses the characteristics of a universal world religion, but in spite of that, no single religion should be held in disdain or tolerated at the expense of others. Following the path of religious socialism does not include overpowering, disregarding or forcibly mixing different systems of religious belief, instead of that, we should turn towards the depths of religion, towards the religious substance available in every single man.

Keywords: *religious socialism; Christianity; religion; Friedrich Engels; Paul Tillich*

Всяка религия е свързана с грижа за добруването на хората. Добруването на хората е цел и на социализма. Но една такава обща цел не поставя религия и социализъм в отношение на сътрудничество, а в конкуриращи се отношения. Особено силно е изразена тази конкуренция между християнската религия и социализма¹.

Теоретиците на научния социализъм многократно заявяват своята неприязън към религията и остро я критикуват. Маркс нарича религията "опиум за народа", иронично говори за "попския социализъм", критикува опитите да се придаде социалистическа окраска на християнството.

¹ Повече за съревнователните отношения между религия и социализъм - в: Грозев, С. (2020). За отношението между религия и социализъм. Сборник Докторантски четения'2020. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски" (под печат)

Ленин, в своята статия “Социализъм и религия”(1905), определя религията като вид духовно потисничество. Обвинява я за това, че учи бедните на смирение и търпение, като оневинява богатите за експлоатацията им спрямо трудещите се.

Тези антипатии са взаимни. В свещения съюз срещу комунизма, са обединени “всички сили на стара Европа”, като начело стои папата².

Противоречията между християнство и социализъм, обаче, израстват върху множество сходства. За някои от тези сходства, в късните си произведения, пише самият Енгелс.

В *Към история на ранното християнство (1894)*³ Енгелс говори за множество прилики между ранното християнство и работническото движение.

И работническото движение, и християнството, са възникнали като движение на потиснатите, бедните и нещастните. Това е първото основно сходство между тях.

Второто основно сходство е, че възникнало първоначално като религия на робите, бедните и безправните, християнството, както и работническият социализъм, проповядват за избавление от робството и нищетата. Християнството, обаче, предлага спасение след смъртта и обещава щастлив живот на Небето, а социализмът иска достоен живот за човека тук, на Земята, в този свят - чрез преустройство на обществото.

През първия период на своето съществуване животът на християнската Църква се развивал при изключително трудни условия – такива, на каквито не е било подложено никое друго от религиозните общества в древния свят. Толкова остра била реакцията срещу нея, че най-напред стоял въпросът въобще за самото ѝ съществуване и оцеляване. Освен с езичеството, християнската Църква трябвало да води борба и с иудейския свят – така животът ѝ се превърнал в тежка тривековна драма. Но на почвата, напоена с кръвта на християнските мъченици и изповедници, християнската Църква бързо растяла и победоносно вървяла към своето тържество.⁴

Това е третото основно сходство, което Енгелс отбелязва – и християнството, и работническият социализъм са подлагани на жестоко преследване. Последователите им са избивани, към тях са прилагани изключително строги закони, защото са считани за врагове на държавата, на семейството и обществения ред, врагове на човечеството. Но радостта от борбата, усещането, че се води борба срещу целия свят, непоколебимата вяра и убеденост в пълната победа, Енгелс посочва като същностна черта и на ранните християни, и на социалистите.

Енгелс обръща специално внимание на борбите между самите християнски секти и прави аналогия между тези борби и “разкола” между “сектите” в Интернационала. Непримиримите противоречия между различните видове социалистически движения водели до нестихващи разпри помежду им.

В редица свои произведения Енгелс говори за различни видове социализъм – “съзнателен и несъзнателен”, “социализъм на работническата класа и на средната класа”, социализъм “страшилище”, който е отхвърлян и порицаван, но и такъв, който е приеман в “доброто общество”⁵. Социализмът има толкова много разновидности, толкова много лица, апостоли, но и демони, че за Енгелс не представлява трудност да нарече обществения строй в Римската империя по време на християнството – “римски социализъм” – социализъм, постигнал своята висша форма в лицето на християнството. Иронично Енгелс отбелязва, че на този етап от историческото развитие социализмът е можело да бъде само такъв – защото, както е известно, християнството обещава щастлив живот в небесното царство, а не на земята.

² Вж. началото на *Манифест на комунистическата партия* в: Маркс, К., Енгелс, Ф. Избрани произведения в 10 тома. Т. 1 София: Партиздат, с.35

³ Студията е последното от произведенията на Енгелс, свързани с ранното християнство. Преди това Енгелс пише: *Бруно Бауер и ранното християнство (1882)* и *Книга откровения (1883)*.

⁴ Малицки, П. (1994). История на християнската църква. Първи период., София: Гал-Ико, с. 25

⁵ Вж. *Предговор към Положението на работническата класа в Англия* в: Маркс, К., Енгелс, Ф., цит.съч. с.261

Въпреки критиките срещу религията, теоретиците на научния социализъм признават и нейните заслуги в различните етапи от човешкото развитие. Ако феодализмът, а след него и капитализмът са имали прогресивна и революционна роля за развитие на човечеството, същата роля е имала и религията. Енгелс отбелязва, че първите въстания на угнетените селяни и градските плебеи, както и всички масови движения от средните векове, неизбежно са се извявали под маската на религиозното. И всеки път религиозната екзалтация е била само прикритие за светските интереси.

Християнството е една нова фаза в развитието на религията. Със своя силно изразен революционен характер то е сравнимо с другото такова революционно движение – работническият социализъм. Борбата и революционният характер са двете същностни черти на тези “две велики движения”, както ги нарича Енгелс.

Християнството е първата религия, която не разделя хората, а ги обединява, като нейните превъзходства могат да се обобщят по няколко основни направления.

Първото направление е непосредствено свързано с живота на човека. Като религия на страдащите и онеправданите, на живеещите в нищета, християнството дава обещание за щастлив живот, живот без никакви лишения. Дава обещание за едно място, за един Рай, където ще бъдат удовлетворени всички техни потребности.

Идеята това да се случи в Рай на Небето, а не на Земята, е съответствала максимално на непосредствените икономически и социални условия. Една такава идея дала възможност на християнството да обедини разнородните слоеве на най-бедното население - хора, които се различавали по своя произход, интереси, по начина си на живот и обедняване, но еднакви в своята нищета и в нуждата си от спасение.

Обещанието за щастлив живот и надеждата, че това наистина ще се случи, се съчетават с обещание за възмездие. Създавайки Рай, но и Ад, християнството обещава на новите християни, че ще бъдат двойно овъзмездени – ще получат щастие за себе си и нещастие за враговете.

Другият съществен момент, позволил християнството да се утвърди като световна религия, е във връзка с различните обреди и ритуали. За всички религии, съществуващи по това време, обредността е стояла на първо място - въз основа на нея се разграничавали различните религии. Участието в жертвоприношенията и процесите, видовете храна, разрешена или забранена за употреба, строгите и трудни за изпълнение ритуали не просто ограничавали хората, но, както справедливо отбелязва Енгелс – *разделяли човек от човека*⁶.

Християнството нямало никакви внасящи разделение между хората обреди, не искало жертвоприношения, не се интересувало от процесите на класическата Древност. По този начин, отричайки националните религии и съпътстващите ги ритуали и церемонии, то се обърнало към всички народи без да ги разграничава и разделя.

Освен, че е толерантно и не налага забрани и догми, ограничаващи общуването между хората, християнството има и други специфики, позволили му да се утвърди като световна религия. Така например християнската концепция за греха и вината изключително добре съответства на човешката същност – според Енгелс, всеки човек, в условия на тежки времена, е готов да поеме част от вината за всеобщото нещастие. По този начин всеки един човек лично поема част от обща греховност.

Християнството, обаче, отива отвъд концепцията за греха и вината. Чрез идеята за “еднократното изкупление”, чрез еднократната жертва на Христос, изкупил общо и поединично всички човешки грехове, вече няма нужда от непрекъснато принасяне на жертви.

Разгледаните до тук причини и обстоятелства, които правят възможно християнството да се утвърди не просто като религия, но като световна религия, са важни за неговото

⁶ Engels. F. (1973). Bruno Bauer und das Urchristentum. In Karl Marx/Friedrich Engels - Werke. Band 19, 4. Berlin: (Karl) Dietz Verlag, p.303-304

установяване. Не по-маловажни, обаче, са историческите предпоставки, при които то е възникнало и се е развило.

В условия на всеобщо икономическо, политическо, интелектуално и морално разложение, изпаднали в пълно отчаяние, хората имат нужда не от нова философия, а от нова религия. Обединението и спасението могат да бъдат единствено в религиозна форма. И то не само защото всичко, което може да обедини масите, трябва да е в религиозна форма, а защото *религията е началото и краят на всички неща*.

Въпросът за религията е същностен в историята на социализма. Той е поставен още в най-ранните програмни документи на Съюза на комунистите, остава и в по-късните, вкл. и в *Манифеста*. А отговорът, към който се препраща, е, че комунизмът е такава степен в историческото развитие, която прави излишни всички съществуващи религии и ги “снема”⁷.

Какво обаче е религията за теоретиките на научния социализъм? Според Маркс религията е “опиум за народа”. Според Ленин – “духовно потисничество”. А във философски речник на Партиздат от 1978г. религията е представена като “фантастично отражение в главите на хората на външните сили, които господствуват над тях във всекидневния им живот, отражение, в което земните сили приемат формата на неземни”. Религията се разглежда като социално обусловено и поради това - исторически преходно явление⁸.

В поредицата от мнения за религията на теоретиките на научния социализъм, Енгелс и Тилих заемат особено място.

Енгелс - със своето мнение за “снемане” на религията в комунизма, както и това, че в условия на материална и морална нищета, единствено чрез религията, само в религиозна форма, са възможни спасението и обединението на хората.

Тилих, теоретикът на религиозния социализъм - със своето схващане за диалектическо обединяване на религия и социализъм и идеята за културата като форма на религията.

Енгелс, въпреки че си позволява да нарече “измислица” християнството, обръща внимание, че след Хегел, вече е невъзможно да се говори за религиите като за лъжливи, измамнически и дело на мошеници. Нещо повече – Енгелс се отнася твърде почтително конкретно към религията, която е подчинила Римската империя и е първата световна религия, която не разделя хората, а ги обединява – християнската религия.

Тилих, в своите изследвания, също насочва поглед към християнската религия, като при него обединителната религиозна форма е културата. А религиозното единство е възможно при религиозния социализъм. Тилих развива идеята за теология на културата и, по неговите собствени думи, преодолява дуализма между религия и култура чрез осъзнаване на следното: “религията е субстанция на културата, културата е форма на религията”⁹.

Тилих разглежда религията в тесен и в широк смисъл. В тесен смисъл е разбирането за религията като институция или като личната религия. Докато религията, в нейния най-широк и фундаментален смисъл, е “пределният интерес”. Пределният интерес, който се проявява във всяка една творческа функция на човешкия дух.

В “Теология на културата” (1959) Тилих говори за религията, лутаща се между различните сфери на човешката дейност – етичката, познавателната, естетическата - в опитите си да намери своето място. Всеки един от тези й опити, обаче, предварително е обречен на неуспех. Защото религията не може да се отъждестви нито само с моралните закони, нито само с Библията, с мистичните преживявания на нейните пророци, или само с религиозните художествени произведения.

⁷ Повече по въпроса е разгледано в: Грозев, С. (2020). За отношението между религия и социализъм. Цит. Съч. (под печат)

⁸ Вж. Философски речник (1978). под ред. на Бъчваров, М., Драганов, М., Стоев, С. София: Партиздат, с.504-505

⁹ Tillich, P. (1959). *Theology of culture*. New York: Oxford University Press, p.42

За религиозния социализъм религията не е някаква особена функция на духовния живот на човека, а е неотменна съставка на всеки един аспект на неговия духовен живот. Като дълбинната основа на всички духовни функции, религията не може да бъде утвърждавана само в някакви, макар и важни, но частични роли в човешката дейност. Тилих се противопоставя както на поставянето на религията в отделни парциални роли, така и на свеждането ѝ единствено и просто до унифицирано религиозно чувство. Опитите за едно такова ограничено представяне Тилих нарича опит за отстраняване на религията от всички други сфери, опит за предотвратяване на влиянието ѝ.

Религиозната и светската сфери са в състояние на борба помежду си – борба за власт и надмощие. Но, според Тилих, религиозното и светското са неправомерно разграничени в различни сфери. Тяхното отделяне е резултат от трагичното отчуждение на човека от неговото истинно битие, а възникването на религията е изходът от това състояние.

Религията, обаче, не трябва да забравя, че е възникнала като изход от едно трагично състояние и извънредна ситуация на разделение. Защото липсата на една такава памет води от слава към позор. Тилих критикува както Църквата в опитите да обсеби цялата власт на земята, така и светското, което се опитва да изтласка религията в тъгъла на историята.

Противоборството между религиозната и светска сфери е напълно излишно, защото те не са една срещу друга, нито една до друга, а са разположени “една в друга”. Те изначално са обединени, а не разделени. За това Тилих настоява да се възстанови онова първоначално състояние на единство между тях, а именно – религията отново да се осъзнае като основанието, субстанцията и дълбочината на духовния живот на човека, където “дълбочината” е метафората за пределното, безкрайното, безусловното в човешкия духовен живот.

Тилих прави едно своеобразно прехвърляне на личното, индивидуалното единение с Бога - на ниво общество. Както отделният човек постига своята цялост, съединявайки се с Бог, така обществото, благодарение на религиозната субстанция, успява да се възвърне в първоначалното си състояние на цялостност и единство с Божественото.

Тъкмо това обединяване на религиозно и светско позволява на Тилих да говори вместо за “Държава”, за “Църква”. “Църква”, в смисъла на теология на културата – универсално човешко общество, изградено от духовни, културни общности и тяхната религиозна субстанция¹⁰.

Тилих е убеден, че социализмът е мястото, където могат да се срещнат и обединят различните култури. Но, за да достигне своето пълно развитие, социализмът има нужда от религиозната субстанция, има нужда от обединение с религията. Защото религиозната субстанция е навсякъде и във всичко. Бог е навсякъде и във всичко. Защото религията е началото и краят на всички неща.

Религиозният социализъм, който диалектически обединява социализъм и религия, всъщност обединява диалектически светското (в лицето на социализма) и религиозното – в лицето на религията, в нейния най-общ смисъл.

Единството, цялостта на общностно ниво може да бъде постигната, но при следните две условия: ако се преодолее разделението на религиозна и светска сфери и, ако се преодолее дуализма между религия и култура. Моментът на осъзнаване на тези две положения е същностен за осъществяването им.

Само след осъзнаване може наистина да се осъществи това обединение, това възвръщане към първоначалното състояние на нещата. А именно: единение и преодоляване на трагичното положение, преодоляване ситуацията на отчужденост на човека от своето истинно битие, вече не на ниво индивид – а на ниво общество. Постигането на религиозното единство минава през единението на светската и религиозната сфери – по пътя на религиозния социализъм.

¹⁰ Вж. Tilich, P. (1973). What is religion?, New York: Harper & Row, p.173

Християнството е водещо в този процес – не само като първата световна религия, която не разделя, а обединява хората (по Енгелс), но и като религията, която е най-склонна да се самоосъзнава, да си прави критическа самооценка и да се променя (по Тилих).

Въпреки това, религиозният социализъм не дава предимство и не утвърждава преимуществено която и да е религия в тесния смисъл на понятието, той е неконфесионален. И неговото схващане за религията призовава за диалог и за обръщане. Обръщане не на “друговерците” в “правилната вяра”, а обръщане към дълбините на религиозното у всеки един човек.

Защото религиозното единство не означава отказ от собствените религиозни традиции в името на някаква универсална идея. Пътят на религиозното единство е навлизане в дълбините на собствената религия, в благочестието на собствените мисли и дела. Защото, според Тилих, в дълбочината на всяка жива религия има точка, където религията загубва собственото си значение и прави пробив през своята конкретност. За да се издигне до духовна свобода, за да осъзнае Божественото във всичките му измерения и да узнае пределния смисъл¹¹.

Библиография

- Енгелс, Ф. (1977). Положението на работническата класа в Англия. – В: Маркс, К., Енгелс, Ф. Избрани произведения в 10 тома. т.1 София: Партиздат
- Малицки, П. (1994). История на християнската църква. Първи период. София: Гал-Ико
- Маркс, К., Енгелс, Ф. (1977). Манифест на комунистическата партия. – В: Маркс, К., Енгелс, Ф. Избрани произведения в 10 тома. т.1 София: Партиздат
- Философски речник (1978). Под ред. на Бъчваров, М. Драганов, М. Стоев, С. София: Партиздат
- Engels, F. (1973). Bruno Bauer und das Urchristentum. In Karl Marx/Friedrich Engels - Werke. Band 19, 4. Berlin: (Karl) Dietz Verlag
- Engels, F. (1964). The Book of Revelation. In Karl Marx and Friedrich Engels On religion. New York: Schocken Books
- Engels, F. (1972). Zur Geschichte des Urchristentums. In Karl Marx/Friedrich Engels - Werke. Band 22, 3. Berlin: (Karl) Dietz Verlag
- Tilich, P. (1963). Christianity and the encounter of the world religions. New York: Columbia University Press
- Tillich, P. (1959). Theology of culture. New York: Oxford University Press
- Tillich, P. (1973). What is religion?. New York: Harper & Row

¹¹ Вж. Tilich, P. (1963). Christianity and the encounter of the world religions. New York: Columbia University Press, p.97